

Вісник

ПОЛТАВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ

3 '99

Видається з грудня 1998 року

Матеріали друкуються
мовами оригіналів —
українською та російською

**Науково-
виробничий
журнал**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. М. Писаренко,
головний редактор
В. С. Панькін,
заступник головного редактора
В. М. Самородов,
заступник головного редактора
П. В. Писаренко,
відповідальний секретар

Редакційна колегія з галузі «Сільське господарство»

В. М. Писаренко,
доктор сільськогосподарських наук
М. Т. Ноздрін,
доктор сільськогосподарських наук
І. С. Трончук,
доктор сільськогосподарських наук
Г. П. Жемела,
доктор сільськогосподарських наук
М. М. Чекалін,
доктор біологічних наук

Редакційна колегія з галузі «Ветеринарна медицина»

В. П. Бердник,
доктор ветеринарних наук
П. П. Герцен,
доктор ветеринарних наук
В. Й. Издепський,
доктор ветеринарних наук
А. Ф. Каришева,
доктор ветеринарних наук
О. Ф. Манжос,
доктор біологічних наук

Редакційна колегія з галузі «Економіка»

С. С. Бакай,
доктор економічних наук
В. В. Гришко,
доктор економічних наук
А. Т. Опря,
доктор економічних наук
В. І. Перебийніс,
доктор економічних наук
В. М. Рабштина,
доктор економічних наук

EDITORIAL BOARD:

V. Pysarenko,
editor-in-chief
V. Pankin,
deputy editor-in-chief
V. Samorodov,
deputy editor-in-chief
P. Pysarenko,
executive secretary

V. Pysarenko

M. Nozdrin

I. Tronchuk

G. Gemela

M. Chekalin

V. Berdnyk

P. Hertsen

V. Izdepsky

A. Karisheva

O. Manjos

S. Bakai

V. Gryshko

A. Oprya

V. Perebyynis

V. Rabshtyna

**Науково-
виробничий
журнал
1999, №3 (4)**

**ВІСНИК
ПОЛТАВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ІНСТИТУТУ**

**ЗАСНОВНИК —
Полтавський державний
сіськогосподарський
інститут**

Затверджено ВАК України як фахове видання з сільськогосподарських, економічних та ветеринарних наук, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Точка зору редколегії не завжди збігається з позицією авторів.

Адреса редакції:
314003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3, Полтавський державний сільськогосподарський інститут, наукова частина.
Тел. 2-26-19.

Свідectво про державну реєстрацію ПЛ № 295 від 10.12.1998.

Підписано до друку 16.08.1999 р.

Тираж — 300 примірників

Ціна — договірна

Розповсюдження через роздріб

Видавець —
«Видавництво «Камелот»
м. Полтава, вул. Леніна, 13.
Тел. 2-86-78

«Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту»
© 1999

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

<i>ЧЕКАЛИН Н. М., ПАВЛОВСКАЯ Н. Е., КОВИНЕВА О. И.</i>	Изменчивость содержания биохимических компонентов семян у различных генотипов зернового гороха	4
<i>МАРЕНИЧ М. М., ГОРКОВЕНКО В. Л.</i>	Характеристика ознак продуктивності озимої пшениці Динаміка чисельності стеблового метелика в умовах Полтавської області	7 9
<i>КРИВИНЕЦЬ О. М.</i>	Карабидофауна агроценозів озимої пшениці у зоні Кременчуцького водоймища	11
<i>АБУ АХМАДИХ ВАЛІД ІБРАГІМ, ВОЛОШИНА Н. М.</i>	Оптимізація внесення гербіциду фронт'єру у по- сівах соняшнику	14
<i>ПИСАРЕНКО П. В. НАЗАРЕНКО Г. І. МАНЖОС С. В.</i>	Вплив гербіцидів і їх сумішей з мінералізованою (пластовою) водою на засміченість посівів кукурудзи та її урожайність	17
<i>ВОЛКОВ С. І., ВОРОПІН П. І., ВОРОПІН О. П.</i>	Передпосівна обробка насіння полями УВЧ	20

ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА ТА ТВАРИННИЦТВО

<i>ГОРАЛЬСЬКИЙ Л. П., МАНДИГРА М. С., БЯЛЕЦЬКИЙ С. А.</i>	Морфологічні зміни та морфометричні показники імунних органів овець після тотального гамма- опромінення	22
<i>ЧАЛИЙ О. І., КУТКОВ Е. С., ФЕДОТОВ І. Г.</i>	Стан природної резистентності кнурів-плідників за умов їх інтенсивного використання	25
<i>СЛИНЬКО В. Г.</i>	Інтенсивність вирощування ремонтних свинок різ- них генотипів	28
<i>НАГАЄВИЧ В. М., ГОЛУБ Н. Д., ЧУХЛІБ Є. В.</i>	Продуктивність свиней великої породи племзаводу «Ювілейний»	30
<i>ТАТУЗЯН Р. А., СНЕГУР Ф. М., БАТЫРЬ Ю. Г.</i>	Фізико-хімічні показателі говядини молодняка різних пород	32

ЕКОНОМІКА

<i>ШЕЙКО С. В.</i>	Філософсько-світоглядні основи управлінської діяльності	35
<i>ПАНЬКІН В. С.</i>	Економіко-екологічні та соціальні проблеми сільсько- господарського виробництва: технологічний аспект	39
<i>ТЮТЮННИК С. В.</i>	Систематизація показників ефективності розвитку зернопродуктивного комплексу	42
<i>МАХМУДОВ Х. З.</i>	Обґрунтування витрат на рекламу	45

СТОРІНКА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

<i>КІР'ЯН С. М.</i>	Інформаційне забезпечення інвестиційного процесу	48
<i>ЧЕРНЕВЕЦКИЙ А. Ю.</i>	Метод фильтрации данных в экономических расчетах	50

ЮВІЛЕЇ

<i>ХОМЛЯК М. М., САМОРОДОВ В. М.</i>	70-річчя академіка Національної АН України Дмитра Михайловича Гродзінського	52
<i>КИГИМ С. Л.</i>	Пам'яті видатних природознавців Полтавщини	57

ХРОНІКА

<i>ЧЕКАЛИН Н. М.</i>	Международный научный симпозиум «Биотехнология углево- дов зернобобовых культур» (июль 1999 г. г.Познань, Польша)	58
----------------------	--	----

УДК 130:35.071
© 1999

Шейко С. В., кандидат філософських наук,
Полтавський державний сільськогосподарський інститут

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Основною проблемою філософії є відношення людини і світу. Ця проблема визначає поліваріантний характер життєдіяльності людини. Однією з таких є управлінська діяльність, котра проявляється, як на рівні соціальних структур, так і на рівні окремих індивідів. Ця діяльність реалізується на основі певних світоглядних і методологічних засад, які з розвитком суспільно-історичної практики постійно змінювались.

У певні історичні періоди філософське обґрунтування управлінської діяльності тяжіло до раціоналізму, але поруч «співіснували» емпіризм, інтуїтивізм тощо. Досліджуючи сучасний менеджмент, теорію управління, ми спостерігаємо той факт, що сьогодні в ньому міцно вкорінились ідеї філософії життя» і персоналізму, прагматизму та екзистенціалізму, гуманістичного психоаналізу і постмодернізму.

Результатом філософського пізнання є істина, її притаманний системний характер, вона має власний предмет дослідження, специфічні методи та форми пізнання дійсності. Тому заперечувати науковий характер філософії з точки зору наукознавства зовсім некоректно. Але, з другого боку, філософія безумовно є феноменом духовної культури людства, і це твердження є також справедливим. Тому філософія як світогляд і методологія знаходиться в основі управлінських процесів, вирішення суттєвих проблем в царині підприємництва. Філософія в її загальному плані вивчає відношення «людина-світ», предметом філософії менеджменту є вивчення світоглядних і методологічних засад управлінських процесів суспільства та їх творчого застосування до вирішення конкретних проблем організації управління виробничою і невиробничою сферами діяльності людини. Тому одночасно філософія менеджменту є теоретичною і практичною формою освоєння світу. Як свідчить практика уп-

Розглядаються проблеми становлення управлінської діяльності та її методологічної і світоглядної основи. В історії філософії теорія менеджменту обґрунтовується такими філософськими напрямками як емпіризм, раціоналізм і ірраціоналізм. Доводиться, що сучасна теорія управлінської діяльності знаходить філософське пояснення в раціоналістичному та інтуїтивному світогляді. Менеджер повинен добре оволодіти цими світоглядно-методологічними засадами і творчо використовувати їх в своїй управлінській діяльності.

равлінського процесу, успішною діяльністю суб'єкта економічної сфери є та діяльність, яка усвідомлена менеджером і бізнесменом із філософських позицій, філософія менеджменту становить теоретичну опору в управлінській практиці людини в конкретно-історичних умовах суспільного буття (1, 3, 4).

Наука управління з'являється одночасно з формуванням філософського знання і у своєму розвитку опирається на ці знання. В людських стосунках, вчив знаменитий Піфагор (571-497 рр. до н. е.), завжди існує панування і підкорення. Люди, що покликані до управління, відчують необхідність підкорення своєї волі космічному порядку. Люди, на думку Піфагора, не можуть жити, коли вони певним чином неорганізовані і коли відсутні ті, хто бере на себе відповідальність за управління суспільством.

Питання управління суспільством були підхоплені пізніше Гераклітом, Сократом, Платоном і Арістотелем.

Геракліт (530-470 рр. до н.е.) також передбачав у керуючого високі моральні якості. «Один для мене дорівнює десяти тисячам, - заявляв Геракліт, - якщо він найкращий» (8, с.80).

«Найкращим» для старогрецького мислителя були представники давніх аристократичних родів.

Сократ (469-399 рр. до н.е.) вчив, що управління людьми є «царське мистецтво». До нього можна допускати лише тих, хто оволодів основами всіх знань, добре вихований, має схильність до керівництва, визначається добродієністю.

Сократ був першим, хто, виходячи з сутності загального, проголосив принцип універсального управлінського процесу.

Платон (427-347 рр. до н.е.) уперше в історії філософії зробив спробу здійснити класифікацію форм державного управління. Управління, вважав Платон, є необхідною сутністю людей освічених, які

оволоділи висотами наукового пізнання, знають причини поведінки людей у господарчому і політичному житті полісу, на основі знань уміють передбачити майбутнє. Найкраще управляти державою можуть філософи. Саме вони володіють усіма знаннями, а політ їх думки відповідає широті і багатоманітності в управлінському процесі.

Арістотель (384-322 рр. до н.е.) вважав, що керування людьми на різних рівнях є мистецтвом, воно набувається з досвідом. Проте до управлінської діяльності здатні не всі люди, одні з них призначені до підпорядкування, інші до керування. Чим вищий інтелект підлеглих, зазначав Арістотель, тим більшого вміння управляти вимагається від керівника. Особливо це важливо в управлінні вільними людьми, тому наука управління вільною людиною є набагато складнішою і багатограннішою, ніж управління рабами чи певними званнями праці.

Світоглядно-методологічною основою управління суспільством у філософії Нового часу постає емпіризм і раціоналізм. Мислителями, які поклали початок філософії XVI-XVII століть, були англійський філософ Ф. Бекон (1561-1626 рр.) та французький - Р. Декарт (1596-1650 рр.). Спираючись на принцип емпіризму - характерної форми пізнання першопочаткової експериментальної науки, Ф. Бекон вперше в історії філософської думки зробив спробу розкрити взаємовідносини у суспільстві на рівні міжособових стосунків: «людина-людина», «організація - людина», «керівник - підлеглий».

Методом, який набув широкого розповсюдження в XVII-XVIII століттях і який став другою підвалиною науки управління поруч із емпіризмом, став раціоналізм. Його представники Р. Декарт, Б. Спіноза вважали, що достовірні знання - це результат логічних міркувань, діяльності розуму. Тож не випадково постулати раціоналізму лягли в основу управлінських рішень суспільства, яке будувалося на ринкових засадах нового типу.

У філософських творах представників німецького ідеалізму знайшли відображення найважливіші проблеми, поставлені суспільним розвитком в осмисленні творчої, активної діяльності особи у виробничій і невиробничій сферах людського буття. Родоначальник німецького класицизму І. Кант (1724-1804 рр.) вважав, що вся теорія розвитку суспільства є теорією розвитку свободи людини. Держава як організація, доводив він, є результатом угоди людей, при якій кожна з них, відрікаючись частково від своєї свободи, вільно користується тією частиною, яку залишає собі. Проте кожен має власне уявлення про цю частину свободи, тому

діяльність окремої людини регламентується правом. Творча активність управлінців повинна в своїй діяльності керуватися категоричним імперативом, згідно з яким слід діяти таким чином, щоб максима твоєї волі завжди могла відповідати принципам загального добра і права.

Послідовником І. Канта, творцем нової філософської системи - «Науковчення» був Й. Г. Фіхте (1762-1814 рр.). У праці «Закрита торгова держава» Й. Г. Фіхте закликає до такої організації суспільства, де керують ті, які знають, що таке творча праця, які звіряють свої вчинки з діючим правом, для яких держава є непересічною цінністю.

Значне місце принципи управління займають в об'єктивному ідеалізмі Г. В. Ф. Гегеля (1770-1831 рр.). Керувати людьми, вважав філософ-раціоналіст, це не тільки благо, але й величезна відповідальність. Людина-управлінець буквально спалоє себе. Ті, хто їй підкоряється, найчастіше бачать зовнішні сторони керівника, вип'ячують його приватне життя, зловтішаються над його промахами. І чим вище посада, тим більше зростає відповідальність, але разом з тим, і претензійність та зловтішність підлеглих. Найкращими стосунками в системі «управління-підпорядкування» є ті, котрі базуються на основі розумності, раціональності.

У праці «Феноменологія духа» Г. В. Ф. Гегель з діалектичних позицій досліджує взаємовідношення «пан і раб». Мислитель доводить, що самозадоволеність панівної свідомості як сутньої «для себе» опосередковано відношенням до другої свідомості, яка є виразом «самостійного буття», або «речей взагалі». Пан управляє рабом через речові засоби існування, котрі в повній мірі залежні від першого. Таким чином, пан ставить між буттям і собою раба, оскільки останній займається обробкою речей, а перший - лише споживанням. Тому з часом свідомість пана стає не самостійною і не самодостатньою, а «істина самостійної свідомості є рабська свідомість... подібно як панство показало, що його сутність є зворотня тому, чим воно хоче бути, так й рабство в своєму здійсненні стає скоріше протилежністю тому, що воно є безпосередньо... (2, с.104) Цією тезою Г. В. Ф. Гегель розкриває дійсний характер взаємовідношення «пан і раб», «управлінець і підлеглий», доводить необхідність переходу із стану рабського, підлеглого в стан панівний завдяки постійній праці та удосконаленню, а також, навпаки, можливий перехід від управлінсько-панівного положення до статусу раба, повної пасивності як результату чисто споживачького відношення до дійсності.

Раціоналізм у німецькій філософії є світоглядно-

методологічною основою управлінської діяльності. Раціональною можна назвати таку систему управління, керівництва людьми, коли в її процесі здійснення досягається максимально високий ефект у вирішенні певних завдань в економічній, політичній та культурологічній сферах. Динаміка управлінського процесу виражається в здатності управлінця гнучко і ефективно впливати на діяльність людей, сприяти успіху в досягненні поставленої мети у виробничій сфері, політичній діяльності, на широких просторах науки і освіти (3, 4).

Раціоналістичну парадигму управлінської діяльності обґрунтував у другій половині XIX століття німецький соціолог Макс Вебер. Аналізуючи сучасне йому суспільство, він прийшов до висновку, що саме раціональність є тією філософською основою, завдяки якій успішно може функціонувати ринкове господарство. Ідеальним виразом раціоналізації суспільства в умовах ринкових економічних відносин, вважав М. Вебер, є чітка організація бюрократичного апарату в різних сферах управління. Особливостями раціоналізації управлінського апарату є:

- а) дотримання членами управлінських груп певної, визначеної ними поведінки;
- б) строгий розподіл обов'язків і компетенції працівників відповідно до спеціалізації та особливостей виробництва;
- в) ієрархія у керівничому гроні тієї чи іншої організації;
- г) високий професіоналізм та ротація керівних кадрів.

Виходячи з теоретичної спадщини М. Вебера, можна зробити висновок, що основними причинами раціоналізації діяльності суспільних структур в умовах розвинутої ринкової економіки є:

- а) раціональний характер розвитку господарства, політики, культури, освіти та науки;
- б) наукова система організації праці;
- в) демократизація суспільства в усіх його сферах.

Становлення теорії менеджменту датується економічною наукою початком XX століття. Це був час, коли всі країни Західної Європи знаходились у стані формування високорозвинених ринкових відносин. Менталітет «дикого капіталізму» поступово відходив у минуле. Перед економікою, політикою, культурою життя поставило нові вимоги, виконання яких потребувало і нових світоглядно-методологічних основ - раціоналізму і інтуїтизму.

У сучасній теорії менеджменту наводиться безліч прикладів, коли рішення, здійснені на основі інтуїції, ірраціонального пізнання приводили до

успіху. Вперше роль інтуїції в прийнятті вірних рішень обґрунтував французький філософ А. Бергсон (1859-1941 рр.). Він порівнював інтуїцію зі згаслим світильником, що оживає час від часу на декілька миттєвостей і оживає саме там, де входить у гру живий інтерес. Інтуїція кидає світло на особистість, на свободу волі людини, на наше призначення, світло інтуїції слабеньке і мерехтливе, але його цілком достатньо для того, щоб «пробити морок ночі, в якій нас залишив розум».

Так, рішення визначені на «чисто» раціональній основі іноді не досягають мети через нерівномірне обґрунтування певних ланок виконавчого процесу, а «чисто» інтуїтивні рішення «обтяжені» ірраціонально-емоційними впливами теж не виключають хибну реалізацію. Раціональна діяльність менеджера характеризується не тільки доцільністю, але і цілеспрямованістю. Вона є результатом усвідомленої мети та засобів її здійснення. Тому не лише діяльність менеджера, яка спрямована на реалізацію мети, є розумною, доцільно-спрямованою по своїй суті, але і її результат у певних межах є раціонально вивіреним.

Розкриваючи зв'язок раціонального і інтуїтивного, слід мати на увазі, що інтелектуальна діяльність суб'єкта з гносеологічної сторони є результатом узагальнення попередніх актів мислення, а інтуїція являє собою діалектичний стрибок, який передбачав накопичення знань, що при наявності настирливого дослідницького пошуку і творчої уяви приводить до якісно нового рівня знання. Проте не можна абсолютизувати значення інтуїції, як це робив А. Бергсон, протиставляючи інтуїцію розумові як щось цілком несумісне з ним.

Все ж таки інтуїція не суперечить раціоналізму, а є істотним доповненням пізнавальної творчості. Використовуючи можливості підсвідомого, вона приводить до створення нових концептуальних положень, які теоретично обґрунтовані, стають парадигмою раціонального знання. Управлінська діяльність є особливим видом мистецтва, яка важко вкладається у визначені теоретичні канони. Це обумовлено її багатовекторним вибором цілей. Менеджер вибирає саме ті цілі та засоби, які допомагають йому вирішувати складні проблеми саме тепер і саме так, завдяки раціональному та інтуїтивному способам мислення і діяльності. (3, 5, 7, 9)

Праця керівника, як відомо, є багатоманітною. В її основі знаходиться інтегрований комплекс раціональних, морально-етичних, інтуїтивних і психологічних чинників управлінської діяльності. Відомий американський соціолог Наполеон Хілл робить висновок, що важливою умовою успіху ме-

недждера є наявність таких характерних рис:

- сміливість і рішучість у прийнятті та виконанні рішень;
- самоконтроль;
- відчуття справедливості;
- чіткість постановки рішень, їх зрозумілість;
- якість планів;
- привабливість особи управлінця;
- співчуття і розуміння, що свідчить про гуманізм менеджера;
- досконале володіння предметом знання та ситуацією;
- готовність взяти на себе відповідальність;

Аналізуючи діяльність менеджерів, соціологі-дослідники виділяють цілий ряд типових помилок, які допускають управлінці в процесі керівництва людьми. Так, наприклад, американські вчені М. Мескон, М. Альберт, Х. Хедоурі визначають такі причини невдач, які досить часто руйнують кар'єру менеджера:

- бажання отримати раптово більш високу платню і мати особистий комфорт. Це характерно для керівників-невдах;
- управлінець-невдаха дуже боляче переживає відсутність символів своєї влади: робочого стола, окремого кабінету, автомобіля, таблички на дверях тощо. Для такого керівника зовнішні атрибути відтіснили на другий план головне - знання, досвід, уміння керувати людьми. Поганий керівник піклується перш за все за свою особу та своє майно, а інтереси підлеглих у нього на останньому місці. Виходячи з цього аналізу основних причин успіху та невдач в управлінській діяльності, можна зробити загальний висновок, що керівництво людьми є великим мистецтвом, яке формується на досконалому знанні філософії, соціології, психології та педагогіки, культури ділового спілкування. Спеціальність менеджера є квінтесенцією знань дійсності у всій їх багатоманітності, вміння людини виділити необхідне саме тепер і саме це в широкій

палітрі філософсько-світоглядного відношення «Людина і Світ». Вся діяльність менеджера і бізнесмена опирається на таку філософську парадигму, яка найбільше відповідає його вихованню, роду занять, оточенню, духовній ментальності (5, 6, 10).

XIX століття розпочинається пануванням раціоналістичної гегелівської системи, на зміну їй приходять ірраціоналізм та інтуїтивізм А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, С. К'єркергора та А. Бергсона, а пізніше такі напрямки як філософська антропологія, персоналізм, прагматизм, екзистенціалізм, неоконсерватизм, гуманістичний психоаналіз. В умовах сьогодення методологічно-світоглядні основи менеджменту формують і саму філософію підприємництва, яка в сучасній економічній науці визначається як: а) уява про зміст управлінської діяльності; б) ставлення управлінців до співробітників колективу, зокрема, їх готовність нести відповідальність за усіх працівників даного підприємства; в) відношення менеджерів до оточуючого середовища; г) ставлення управлінців до соціально-технологічних змін, зокрема, до швидкого сприйняття технічних і соціальних новацій; д) відношення керівників до підприємницького розвитку, їх готовність чи, навпаки, не готовність до впровадження його результатів (6, 7, 10).

Як свідчать дослідження вчених із високо розвинутих демократичних країн без ґрунтового філософського осмислення економічних процесів, а також без вибору певної світоглядно-методологічної парадигми управлінська діяльність, звичайно, можлива, але вона, як правило, позначена рядом прикрих прорахунків, помилок, яких можна було б уникнути, глибоко усвідомивши загальнофілософські підвалини, та дотримуючись раціональних методів пізнання. Менеджеру потрібно, перш за все засвоїти, що саме раціоналізм та інтуїтивізм виступають у ролі основних засобів сучасної теорії та практики управлінської діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. - К.: Генеза, 1996. - 368 с.
2. Гегель. Система наук. Часть первая. Феноменология духа. - М.: Издат-во соц.-эконом. лит., 1959. - 440 с.
3. Герасимчук А. А., Тимошенко З. І., Шейко С. В. Філософські основи менеджменту і бізнесу. - Курс лекцій. Навчальний посібник. К.: 1999. - 114 с.
4. Герасимчук А. А., Шейко С. В. Філософія. Курс лекцій для студентів та аспірантів вищих навчальних закладів. - Київ-Полтава, 1998. - 188 с.
5. Ракитов А. И. Философская азбука бизнеса // Вопросы философии. - 1991. - № 2. - С. 25-36.
6. Солоп А. Тайны бизнеса. - К.: УФИМБ, 1997. - 230 с.
7. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. - К.: Ваклер, 1996. - 428 с.
8. Тихолаз А. В. Геракліт. Навчальний посібник з історії давньогрецької філософії. - К.: Абрис, 1995. - 160 с.
9. Шейко С. В. Проблемы познания и свободы воли человека в русской классической философии XIX-XX веков. - М.: 1993. - 106 с.
10. Щекин Г. В. Практическая философия менеджмента. - К.: 1994. - 360.